Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий Дім Дмитра Бураго

****

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 11

Том VII (119)

Київ
2009

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
Издательский Дом Дмитрия Бураго

****

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск 11

Том VII (119)

Киев
2009

Примечание.

Фиркович Авраам Самуилович (1785 (1787?) – 1874) – археолог, путешественник, общественный деятель.

С 1840 г. по 1874 г. – состоял членом-корреспондентом Одесского общества истории древностей; с 1852 г. – членом-сотрудником Русского географического общества в Петербурге; с 1855 г. – сотрудником археологической комиссии в Вильно[4].

Родился в Луцке, позже переехал в Крым. В 1820 г. поселился в Евпатории и основал там издательство. За всю свою жизнь собрал богатую коллекцию рукописных материалов и древних книг относительно истории, религии и литературы караимов. Первые книги и рукописи А.Фиркович привез из Палестины. Также он посетил Константинополь, где оставался два года в качестве учителя местной караимской общины. В 1830 г. Фиркович снова поехал в Палестину, где направил все свои силы на систематический сбор научных материалов. После возвращения в Россию Фиркович продолжает собирать караимские рукописи в Крыму и на Кавказе. [7: 268-287]

В 1856 г. А. С. Фиркович приехал в Петербург, где проживал до 1863 г. В 1862 г. Императорская Публичная библиотека (ГПБ=РНБ) приобрела у Фирковича коллекцию, которая в дальнейшем стала называться ***«Первое собрание А.С.Фирковича»***. Существует также ***«Второе собрание»*** – документы книги и рукописи, найденные Фирковичем на Ближнем Востоке после 1863 г., куда он был командирован Министерством иностранных дел России. Общая численность собранной и сохраненной коллекции А. С. Фирковича составляет более 15 000 единиц хранения. [5:176-178] «Второе собрание» поступило в РНБ уже после смерти А. Фирковича, в 1876 г.[5]

ЛИТЕРАТУРА

1. Гордлевский В. А. Лексика караимского перевода Библии//ДАН АН СССР, 1928. – С.87-91.
2. Лермонтов М. Ю. Сочинения в 2-х томах. Т.2. М.:Правда, 1990. – 704 с.
3. Медведева Л. Я. О коллекции караимских и крымчакских рукописей в ЛО Института Востоковедения АН СССР// Советская тюркология, 1988, №6. – С.89 – 102
4. Музафаров Р. Очерки фольклора тюрков. Автореферат дисс. /: Мелекесский Гос. Пед. Институт. – Баку БИ, 1966. – 30 с.
5. Николаенко Д. В. Юпитер и Фиркович о праве наций на мифологию/Крымские караимы. Историческая территория. Этнокультура. Симферополь: ДОЛЯ,2005. – С.176 – 178.
6. Самойлович А. О материалах Радлова по народной словесности крымских татар и караимов. – СПб.: Типография Таврического Губернского Земства, 1916. – С. 120
7. Синани И. О. История возникновения и развития караимизма. Ч. 2. Краткая история литературной деятельности караимских писателей. СПб, 1889. – 295 с.
8. Указатель рукописных и старопечатных книг, переданных в 1976 г. из Бахчисарайского историко-археологического музея в Государственную Публичную библиотеку им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Симферополь: ДОЛЯ, 2007. – 160 с.

[4] Кушуль.С. Для науки тенденциозность пагубна//Крымские известия, 24 июля 1992, №144 (153)

[5] Справка из инвентарной описи «Первого собрания А. С. Фирковича». Ленинград, 1989.

УДК 811.161.2'38"18'

Шаркань В. В.
(Ужгород, Україна)

ЛЕКСИКА ПЕРШОГО ВИДАННЯ БУКВАРЯ П. КУЛІША (1857) У ЗІСТАВЛЕННІ З НОРМАМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті проаналізовано лексику першого видання букваря П. Куліша в зіставленні з нормами сучасної української літературної мови.

Ключові слова: *норми сучасної української літературної мови, лексика, буквар.*

В статье проанализирована лексика первого издания букваря П. Кулиша в сопоставлении с нормами современного украинского литературного языка.

Ключевые слова: *нормы современного украинского литературного языка, лексика, букварь.*

The vocabulary of the first edition of the primer by Panteleymon Kulish in collation with norms of the modern literary Ukrainian language is analysed in the article.

Key words: *norms of modern literary Ukrainian, vocabulary, primer.*

Пантелеймон Куліш, визначний діяч культури і науки України другої половини XIX ст., один із перших в Східній (підросійській) Україні усвідомив, що лише рідномовний буквар може бути ефективний для навчання грамоти: «Треба учить дітей письменства такъ, щобъ, дурно часу не гаявши, швидко зрозуміла дитина науку читання, а до сёго найперва помічъ – щобъ граматка зложена була рідною Українською мовою» [1: 2]. Тому письменник створив перший у Східній Україні буквар українською мовою під назвою «Граматка» (СПб., 1857; друге, скорочене, видання – СПб., 1861), навчаючись із якого не має «спотикатись дитина на слова иноязичниі» [1: 2].

Буквар П. Куліша (1857) написаний новою українською літературною мовою, проте письменник включив до нього й деякі церковнослов'янські тексти (розділ «Молитвы», частково розділи «Великі слова изъ Письма Святого» та «Коротка наука Християнської віри»), які займають близько 6 % підручника.

Дослідження мови українських текстів букваря П. Куліша актуальне для сучасного мовознавства з огляду на ряд причин: 1) з погляду історії української літературної мови, окреслення місця П. Куліша в цій історії, адже мова підручника репрезентує лінгвальні позиції П. Куліша; 2) у плані вивчення історії науково-підручникового стилю нової української літературної мови; 3) з метою дослідження ідіостилю письменника; 4) для з'ясування питання, у якій мірі мовні риси букваря представлені в сучасній українській літературній мові. Зокрема, на основі зіставлення мови «Граматки» з сучасними нормами можна встановити, які мовні риси, вміщені в підручнику, не були враховані подальшими кодифікаторами нової української літературної мови і не стали нормативними в сучасній українській літературній мові.

© *Шаркань В. В., 2009*

Мова творів П. Куліша вже була в полі зору науковців І. Огієнка, В. Чапленка, В. Русанівського, Н. Слободянюк, Т. Должикової, О. Климчук, Т. Мороз, О. Муромцевої та І. Муромцева, Л. Мацько, Г. Мацюк, В. Статєєвої, І. Матвіяса тощо.

Буквар П. Куліша досліджувався науковцями різних галузей. У руслі педагогіки його вивчали С. Чавдаров, М. Веркалець, А. Кирпач, О. Фізеші та ін., у плані мовознавства – В.І. Статєєва [2], Н. Дзюбишина-Мельник [3], І. Курабцева [4], В. Шаркань [5; 6].

Лексика першого видання букваря П. Куліша також уже була об'єктом наукового вивчення. Зокрема, І.К. Курабцева в статті «Науково-культурне значення «Букваря южнорусского» Т. Шевченка і «Граматки» П. Куліша» [4] проаналізувала українські терміни в букварях Т. Шевченка і П. Куліша. Вона виявила в «Граматці» 300 термінів та номенклатурних назв, серед яких виділила 11 терміногруп: 1) лінгвістичні терміни; 2) літературознавчі; 3) конфесійні; 4) педагогічні; 5) суспільно-політичні; 6) математичні; 7) фізичні; 8) астрономічні; 9) історичні; 10) військові; 11) музичні. Дослідниця дійшла висновку, що переважна більшість термінів та номенклатурних назв, ужитих у «Граматці» П. Куліша, функціонує і в сучасній українській літературній мові [4: 116].

Мета нашої статті – аналіз лексики першого видання букваря П. Куліша в зіставленні з нормами сучасної української літературної мови. Об'єктом нашого дослідження послужили: 1) лексеми, не зафіксовані в сучасних нормативних джерелах («Словнику української мови» в 11 т. (далі – СУМ) [7] та «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (далі – ВТССУМ) [8]; 2) лексико-стилістичні одиниці, які зафіксовані в зазначених словниках, проте супроводжуються певними стилістичними ремарками (*діал.*, *розм.*, *заст.*).

У букварі П. Куліша виявлена значна кількість лексем, які відсутні в сучасних нормативних джерелах, зокрема в найбільших лексикографічних працях. До таких лексем належать:

1) іменники: *благость* 'доброта' (с. 16)[1]; *Богочоловікъ* 'Боголюдина' (с. 61); *время* 'час' (с. 48); *вселенна* 'Земля' (с. 49); *городъ* 'місто' (с. 30); *ділатель* 'діяч' (с. 57); *звізда* 'зірка' (с. 52); *искуство* 'вправність' (с. 40); *минута* 'хвилина' (с. 20); *неприятель* 'недруг' (с. 32); *обидчик* 'кривдник' (с. 17); *одлічуеме* 'від'ємник' (с. 103); *окріпъ* 'укріплення' (с. 37); *останокъ* (с. 103), *остатокъ* (с. 122) 'різниця'; *пахарь* 'робітник, землероб' (с. 32); *печать* 'шрифт' (с. 2); *плащина* 'рівнина' (с. 28); *поділъ* 'ділення' (с. 109); *поношеннє* 'образа' (с. 55); *преисподня* 'пекло' (с. 24); *роздрібъ* 'ділення' (с. 113); *складаннє* 'додавання' (с. 100); *скотство* 'скот; груба, некультурна людина' (с. 48); *случай* 'можливість' (с. 24); *справа* 'математична дія' (с. 113); *судьба* 'доля' (с. 60); *уговоръ-рядна* – А козаки... На корогвахъ уговоръ-рядну писали: «Вірному православному Християнству миромъ миръ, А Ляхамъ-ворогамъ пекельний пиръ!» (с. 38); *часъ* 'година' (с. 113); *черта* 'лінія' (с. 101); *чоловіколюбець* 'людинолюб' (с. 49); *чувства* 'почуття' (с. 20); *щотъ* 'рахунок' (с. 117) тощо. Не зафіксовані в сучасних нормативних словниках назви місяців, яким віддавав перевагу П. Куліш: *генварь, февраль, мартъ, апрель, май, іюнь, іюль, августъ, сентябрь, октябрь, ноябрь, декабрь* (с. 113);

[1] Через регламентований обсяг статті контекст опускаємо, подаючи його лише в необхідних випадках. У лапках подаємо сучасний літературний відповідник, в дужках зазначаємо сторінку з букваря, на якій це слово зафіксоване.

2) прикметники: *беззащитний* 'беззахисний' (с. 56); *Богодухновенний* 'натхненний Богом' (с. 20); *городський* 'міський' (с. 57); *добровонній* 'пахучий' (с. 43); *земнородний* 'земний' (с. 47); *иноязичный* 'іншомовний' (с. 1); *малолічний* 'нечисленний' (с. 35); *Московський* 'російський' (с. 2); *несмисленний* 'бездумний' (с. 28); *нечоловічий* 'надлюдський' (с. 48); *нужний* 'потрібний' (с. 3); *общий* 'спільний' (с. 16); *отцевський* 'батьківський' (с. 1); *пахарський* 'робітничий' (с. 31); *прежній* 'попередній' (с. 26); *сладкогласний* 'приємний на слух' (с. 20); *человіческий* 'людський' (с. 52) та ін.;

3) дієслова: *буркувати* 'обговорювати': А козаки гляділи, у вічи вбачали, Проміжъ себе буркували, рахували, Три корогви на забаченнє Ляхамъ становили... (с. 38); *висвободитися* 'звільнитися' (с. 50); *висчитувати* 'рахувати' (с. 113); *вчинитися* 'стати': Нечестиві люде... не вчинились благими... (с. 56); *грасовати* 'витоптувати' (с. 28); *засмородити* 'наповнити неприємним запахом' (с. 57); *одлічити* 'відняти' (с. 122); *підчеркнути* 'підкреслити' (с. 101); *пійти* 'почати' (с. 47); *получити* 'отримати' (с. 50); *пооставатися* 'позалишатися' (с. 46); *построіти* 'побудувати' (с. 56); *прикладовати* 'додавати' (с. 114); *приложити* 'додати' (с. 121); *приложитися* 'додатися, приєднатися' (с. 51); *просвітитися* 'прозріти' (с. 54); *роздробити* 'поділити' (с. 113); *розродитися* 'розмножитися' (с. 45); *складувать* (с. 121) 'додавати'; *стояти* 'бути вартим' (с. 22); *унивати* 'засмучуватися' (с. 21); *усовітовати* 'порадити' (с. 35); *цапнути* 'зачепити' (с. 37); *явитися* 'стати' (с. 110) та ін.;

4) дієприкметники: *напечатаний* 'надрукований' (с. 2); *незаходимий* 'який не заходить (за обрій)' (с. 26); *незнаемий* 'невідомий' (с. 54); *переложений* 'перекладений, переспіваний' (с. 41); *печатаний* 'друкований' (с. 1); *припечатаний* 'доданий' (с. 107) тощо;

5) прислівники: *дважди* 'двічі', *трижди* 'помножити на три', *чотирижди* 'помножити на чотири', *пятьма* 'помножити на п'ять', *шестьма* 'помножити на шість', *семи* 'помножити на сім', *восьма* 'помножити на вісім', *девятьма* 'помножити на дев'ять': *Дважди* два – чотирі, дважди три – шість, и далі; а якъ дійдешъ до трохъ, то *трижди* читай; до чотирохъ – *чотирижди*, до пяти – *пятьма*, до шести – *шестьма*, до семи – *семи*, до восьми – *восьма*, до девяти – *девятьма* (с. 107); *завсегда* 'завжди' (с. 118); *нельзя* 'не можна' (с. 122); *оружно* 'зі зброєю' (с. 32) та ін.;

6) службові слова: прийменник *икъ* 'до' (с. 35); частка *именно* 'саме' (с. 15) та ін.

Значну частину лексики букваря П. Куліша становлять церковнослов'янізми, які вживаються в першому виданні «Граматки» і не зафіксовані в СУМі та ВТССУМі. Спираючись на «Старослов'янсько-український словник Л. Белея та О. Белея, ми визначили такі церковнослов'янізми у першому виданні «Граматки» П. Куліша:

1) іменники: *адъ* (літ. пекло) (с. 57) (пор. адъ [9: 12]); *вещъ* (літ. річ) (с. 97) (пор. вешть [9: 27]); *воздихание* (літ. зітхання) (с. 23) (пор. въздыханиє [9: 35]); *воскресение* (воскресіння) (с. 53) (пор. въскрьс(нов)ениє [9: 39]); *востокъ* (літ. схід) (с. 59) (пор. въстокъ [9: 40]); *глава* (літ. голова) (с. 17) (пор. глава [9: 45]); *глаголъ* (літ. слово, мова) (с. 42) (пор. глаголъ [9: 45]); *гласъ* (літ. слово, мова) (с. 61) (пор. гласъ [9: 46]); *гонительство* (літ. гонитва) (с. 55) (пор. гонити [9: 47]); *естество* (літ. єство, природа) (с. 47); *жизнь* (літ. життя) (с. 23) (пор. жизнь [9: 64]); *западъ* (літ. захід) (с. 59) (пор. западъ [9: 68]); *истуканъ* (літ. ідол) (с. 48) (пор. истиканъ [9: 84]); *кріпость* (літ. міць) (с. 24) (пор. крэпость [9: 96]); *кротость* (літ. покірливість) (с. 22) (пор. кротость [9: 94]); *младенець* (літ. немовля)

(с. 59) (пор. младьньць [9: 107]); *мучительство* (літ. тиранія) (с. 39) (пор. мжчительство [9: 114]); *обида* (літ. кривда) (с. 18) (пор. обида [9: 131]); *обітование* (літ. обіцянка) (с. 59) (пор. обэтованиє [9: 135]); *обладатель* (літ. володар) (с. 53) (пор. обладати [9: 132]); *пиръ* (літ. бенкет) (с. 38) (пор. пиръ [9: 152]); *создание* (літ. створіння) (с. 19) (пор. съзьданиє [9: 251]); *Создатель* (літ. Творець) (с. 59) (пор. съзьдатель [9: 251]); *сокровище* (літ. скарб) (с. 56) (пор. съкровиште [9: 252]); *хранитель* (літ. охоронець) (с. 16) (пор. хранитель [9: 290]) тощо;

2) прикметники: *адовий* (літ. пекельний) (с. 57) (пор. адовьнъ [9: 12]); *велегласний* (літ. дуже голосний) (с. 57) (пор. велегласно [9: 26]); *велелінний* (літ. дуже гарний) (с. 57) (пор. великолэпъ [9: 26]); *ветхий* (літ. старий) (с. 59) (пор. ветъхъ [9: 27]); *животний* (літ. грубий, дикий) (с. 46) (пор. животьнъ [9: 64]); *лживий* (літ. брехливий) (с. 54) (пор. лъживыи [9: 101]) та ін.;

3) дієслова: *взиграти* (літ. стрепенутися) (с. 20) (пор. възиграти [9: 35]); *водворитися* (літ. оселитися) (с. 47) (пор. въдворити cz [9: 32]); *возвіщатися* (літ. проповідуватися) (с. 60) (пор. възвэштати cz [9: 33]); *воздвигати* (літ. піднімати) (с. 56) (пор. въздвиѕати [9: 34]); *воздвигнути* (літ. підняти) (с. 29) (пор. въздвигнжти [9: 34]); *вознести* (літ. підвищити, вивищити) (с. 26) (пор. възнести [9: 36]); *вознестися* (літ. вивищитися) (с. 20) (пор. възнести cz [9: 37]); *воплотитися* (літ. втілитися) (с. 55) (пор. въплътити cz [9: 38]); *обітовати* (літ. обіцяти, зобов'язуватися) (с. 49) (пор. обэштавати [9: 135]); *обладати* (літ. володіти) (с. 47) (пор. обладати [9: 132]); *подвигнути* (літ. рушити) (с. 26) (пор. подвигнжти [9: 158]); *помрачитися* (літ. потьмяніти) (с. 49) (пор. помрачити [9: 165]); *содержати* (літ. утримувати) (с. 24) (пор. съдръжати [9: 149]); *создати* (літ. створити) (с. 25) (пор. създати [9: 251]); *созидати* (літ. будувати) (с. 57) (пор. създидати [9: 250]); *сохраняти* (літ. зберігати, дотримувати) (с. 50) (пор. съхраняти [9: 264]); *хранити* (літ. берегти) (с. 59) (пор. хранити [9: 290]) тощо;

4) дієприкметники: *жаждущий* (літ. спраглий) (с. 18) (пор. жзжда [9: 65]); *скорбящий* (літ. сумний) (с. 57) (пор. скръбити [9: 232]); *труждающийся* (літ. який мучиться) (с. 57) (пор. трижда́ти [9: 276]) та ін.;

5) прислівник *древле* (літ. давно, колись) (с. 60) (пор. древлє [9: 57]);

6) службові слова: прийменники: *во* (літ. в) (с. 53) (пор. въ [9: 31]); *о* (літ. у) (с. 16) (пор. *о* [9: 131]); *со* (с. 52), *съ* (с. 31) (літ. з) (пор. съ [9: 243]); сполучник *ниже* – ...Сей Богъ бувъ духъ, очима невидимий, и не можна було поставить Ёму кумира, ниже подобія міжъ иншими богами (с. 51) (пор. неже [9: 122]); *яко* (літ. як) (с. 22) (пор. яко [9: 297]) тощо;

У букварі П. Куліша досить широко представлена лексика, яка включена в СУМ чи ВТССУМ з певними стилістичними ремарками (діал., розм., заст.):

а) діалектизми: *виповнити* (с. 21) (пор. виповнити 'виконувати що-небудь' – діал. [8: 145]); *горзина* (с. 35) (пор. горзина – 'тин, сплетений з верболозу' – діал. [8: 254]); *досмертний* (с. 21) (пор. досмертний 'довічний' – діал. [8: 322]); *зарівно* (с. 59) (пор. зарівно 'однаково' – діал. [8: 418]); *особний* (с. 28) (пор. особний 'окремий' – діал. [8: 862]); *отець* (с. 47) (пор. отець 'батько' – діал. [8: 866]); *послідній* (с. 99) (пор. послідній 'останній' – діал. [8: 1079]); *теряти* (с. 46) (пор. теряти 'утрачати' – діал. [8: 1446]) та ін.;

б) розмовні лексеми: *багатиръ* (с. 57) (пор. багатир 'багач' – розм. [8: 51]); *братія* (с. 61) (пор. братія 'люди одного суспільного середовища' – розм. [8: 96]); *вигрімляти* (с. 34) (пор.

вигримляти 'раз у раз гриміти, гуркотіти' – розм. [8: 131]). До цієї групи належать ще такі слова: *визвати* (літ. викликати) (с. 57); *витвердити* (літ. заучити); (с. 2) *вожакъ* (літ. ватажок) (с. 60); *годъ* (літ. рік) (с. 113); *діло* (літ. справа) (с. 39); *добавляти* (літ. додавати) (с. 109); *дознати* (літ. відчути, пізнати) (с. 46); *дурно* (літ. даремно, марно) (с. 2); *задержатися* (літ. зберігатися, утримуватися) (с. 52); *законникъ* (літ. знавець законів) (с. 2); *заразъ* (літ. зразу ж) (с. 20); *ззивати* (літ. скликати) (с. 36); *зложений* (літ. створений) (с. 2); *зложити* (літ. створити, скласти) (с. 39); *иззивати* (літ. скликати) (с. 31); *кінно* (літ. на коні, верхи) (с. 32); *ледащіти* (літ. ставати ледачим) (с. 59); *лопотіти* (літ. ударяти чим-небудь по поверхні, видаючи глухі звуки) (с. 37); *мизерніти* (літ. ставати дрібним, неістотним) (с. 59); *мідякъ* (літ. дрібні гроші) (с. 57); *орудовати* (літ. керувати) (с. 36); *остатися* (літ. залишитися) (с. 104); *попасати* (літ. пасти) (с. 34); *посилковатся* (літ. зробити зусилля) (с. 28); *постановити* (літ. укріпити, установити) (с. 48); *поти* (літ. доти) (с. 55); *прибавляти* (літ. додавати) (с. 53); *приклонити* (літ. прихилити, схилити) (с. 25); *присунутися* (літ. наближаючись, підступати впритул, обступати з усіх боків) (с. 30); *розледащіти* (літ. розбеститися, розпуститися) (с. 49); *спасенний* (літ. гідний заступництва небес) (с. 58); *спотикатися* (літ. припускатися помилок) (с. 2); *толковати* (літ. пояснювати) (с. 52); *хватати* (літ. хапати) (с. 31); *часиночка* (літ. невеликий проміжок часу) (с. 30); *число* (літ. кількість) (с. 103) тощо;

в) архаїзми: *беззаконникъ* (с. 48) (пор. суч. беззаконник 'той, хто порушує закон' – заст. [8: 68]); *благий* (с. 59) (пор. суч. благий 'добрий' – заст. [8: 86]); *Богобоязливий* (с. 16) (пор. суч. богобоязливий 'який вірує у владу Бога і церкви, боїться порушувати заповіді Святого Письма' – заст. [8: 90]). До цієї групи належать ще такі слова: *вельможество* (суч. родовитість, знатність) (с. 24); *власть* (суч. влада) (с. 56); *воцаритися* (суч. почати царювати) (с. 43); *граматка* (суч. буквар) (с. 2); *гріховний* (суч. який порушує релігійно-моральні догми) (с. 51); *державець* (суч. володар) (с. 32); *дука* (суч. багатій, князь) (с. 29); *злакъ* (суч. рослинність, трава) (с. 50); *зріти* (суч. бачити) (с. 42); *книжникъ* (суч. учений, знавець церковних книг) (с. 52); *кротокъ* (суч. добрий, лагідний) (с. 22); *кумиръ* (суч. статуя) (с. 51); *мирський* (суч. світський) (с. 54); *многі* (суч. багато хто) (с. 54); *невірний* (суч. який визнає іншу релігію) (с. 50); *нечесть* (суч. наруга, ганьба) (с. 19); *одлічъ* (суч. віднімання) (с. 100); *ометъ* (суч. пола, край одягу) (с. 43); *оружний* (суч. озброєний) (с. 39); *осада* (суч. поселення) (с. 31); *осадчий* (суч. перший поселенець, засновник населеного пункту) (с. 32); *осаджувати* (суч. засновувати населений пункт, заселяти) (с. 31); *племя* (суч. народ) (с. 40); *поганий* (суч. не християнин) (с. 55); *покой* (суч. мир, душевна рівновага) (с. 22); *промишляти* (суч. думати про що-небудь) (с. 35); *просвіщенний* (суч. освічений) (с. 52); *пустиня* (суч. запустіння) (с. 31); *рукотворний* (суч. зроблений руками людини) (с. 57); *соборъ* (суч. скупчення великої кількості людей в одному місці з певною метою) (с. 25); *спасительний* (суч. рятівний) (с. 61); *умилосердитися* (суч. стати милосердним) (с. 19); *хотя* (суч. завгодно) (с. 2); *чоловічий* (суч. людський) (с. 19); *язикъ* (суч. мова) (с. 40) тощо.

Значну частину архаїзмів становлять назви на позначення міри ваги, об'єму, довжини тощо, які використовувалися до запровадження метричної системи мір: *аршинъ* (с. 113); *верста* (с. 113); *вершки* (с. 113); *гарнці* (с. 115); *лотъ* (с. 116); *пудъ* (с. 116); *сажень* (с. 120); *фунтъ* (с. 116); *четверть* (с. 113).

Деякі лексичні діалектизми й архаїзми, використані в букварі П. Куліша, вживалися і в інших творах письменника. Вони, зокрема, представлені у статті І. Матвіяса «Діалектна

основа мови в творах Пантелеймона Куліша» серед 122 лексем: *втеряти* 'втратити', *год* 'рік', *пахар* 'орач' [10: 98-99].

У результаті дослідження ми прийшли до таких висновків:

1) у букварі П. Куліша на лексичному рівні поєднані народно-розмовна та книжна стихії. Справедливе твердження І. Матвіяса, що П. Куліш, поряд із іншими українськими письменниками, збагатив східноукраїнський варіант літературної мови елементами східнополіського говору північного наріччя [10: 99];

2) крім діалектних та розмовних елементів, П. Куліш у «Граматці» вживав церковнослов'янізми та архаїзми. Це могло бути зумовлене, на нашу думку, такими причинами: а) традицією створення в Україні підручників, у т. ч. й для початкової освіти, церковнослов'янською мовою (у цьому плані доречно буде згадати перший відомий друкований в Україні буквар І. Федорова (Львів, 1574; Острог, 1578); б) прагненням надати мові підручника забарвлення високого стилю;

3) незначна частина виділених нами архаїзмів була застаріла вже в час написання «Граматки», інші ж лексеми архаїзувалися пізніше. Наприклад, архаїзми на позначення міри довжини, об'єму та ваги, які використовувалися в Україні до запровадження метричної системи мір (*аршинъ, верста, вершки, гарнці* тощо), у часи написання «Граматки» ще не були застарілими, вони архаїзувалися пізніше – після того, як було впроваджено метричну систему мір (як відомо, це сталося 1875 року – після підписання 17 державами, у т. ч. і Російською імперією, Метричної конвенції);

4) кодифікаційні рекомендації П. Куліша найменше відображені в сучасній українській літературній мові у сфері математичної термінології, про що свідчить той факт, що на позначення математичних понять і дій зафіксована найбільша кількість ненормативів, тобто слів, які відсутні в сучасних нормативних словниках або подані з обмежувальними ремарками: іменники (*одлічуеме, останокъ, остатокъ, поділъ, роздріб, складаннє, справа, щотъ, одлічъ, число*), дієслова (*висчитувати, одлічити, прикладовати, приложити, приложитися, складать, складувать* тощо), прислівники (*восьма, дважди, девятьма, пятьма, семи, трижди, чотирижди, шестьма*). Назви часових понять, які вживав П. Куліш у «Граматці», теж значною мірою не усталилися в сучасній українській літературній мові, про що свідчить досить помітна кількість ненормативів цієї семантичної групи: *августъ, апрель, генварь, время* тощо;

5) проте все ж ненормативні з сучасного погляду лексичні елементи, які не включені в сучасні нормативні словники (СУМ, ВТССУМ) або ввійшли туди з обмежувальними ремарками *діал., заст., розм.*, становлять незначну частину підручника. Переважна більшість лексем, ужитих у «Граматці» (1857), відповідають нормам сучасної української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куліш П. Граматка. – СПб., 1857. – 149 с.
2. Статєєва В. І. Перші букварі українською мовою О. Духновича та П. Куліша // О. В. Духнович і слов'янський світ: Тези доповідей Міжнародної конференції. 23-24 квітня 1993 р. – Ужгород, 1993. – С. 79-80.

3. Дзюбишина-Мельник Н. Український буквар. Історія і сучасність // Третій Міжнародний конгрес україністів. 26 – 29 серпня 1996 р. Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. – Харків: Око, 1996. – С. 44-50.
4. Курабцева І. К. Науково-культурне значення «Букваря южнорусского» Т. Шевченка і «Граматки» П. Куліша // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 51. – С. 114-116.
5. Шаркань В. Синтаксичні особливості наукової мови Пантелеймона Куліша // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць / Відп. ред. І. В. Сабадош. – Випуск 10. – Ужгород, 2006. – С. 199-206.
6. Шаркань В. «Граматка» П. Куліша – перший буквар українською мовою в Східній Україні: зіставна характеристика першого (1857) та другого (1861) видань // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 382 – 384. Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 48-52.
7. Словник української мови: В 11 т. / Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. Наукова думка, 1970-1980.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
9. Белей Любомир, Белей Олег. Старослов'янсько-український словник. – Львів: Свічадо, 2001. – 322 с.
10. Матвіяс І. Діалектна основа мови в творах Пантелеймона Куліша // Українська мова. – 2008. – № 1. – С. 95-99.

УДК 81'373.49 – 115

Тимченко Є. П.
(Київ, Україна)

ЕВФЕМІЗМИ В ПОРІВНЯЛЬНОМУ АСПЕКТІ
(на матеріалі німецької та української мов)

Статья посвящена сравнительному анализу эвфемизмов в немецком и украинском языках. Описываются основные группы эвфемизмов и их функции, рассматриваются тенденции эвфемизации на современном этапе, в частности, в сфере политики и экономики.

Ключевые слова: *эвфемизм, классификация, функции, сравнение, тенденции*

The article deals with the comparative analysis of euphemisms in German and Ukrainian. The main groups of euphemisms and their functions are described, the tendencies of their use in the modern political and economical texts are distinguished.

Key words: *euphemism, classification, functions, comparison, trends*

Евфемізми належать до тих явищ, що відіграють надзвичайно важливу роль у житті комунікативної спільноти. Свідченням цього можуть бути як численні Інтернет-сторінки,

© *Тимченко Є. П., 2009*